

ابزارهای فناوریانه و توسعه علم کلام

گزارش آیین رونمایی از نرم افزار «کلام اسلامی - نسخه ۲»

به کوشش: هیئت تحریریه فصلنامه ره آورد نور
پرتال جامع علوم انسانی

اشاره

چهارشنبه ۲۸ مهرماه سال ۱۴۰۰ش، همزمان با میلاد مبارک و فرخنده رسول اکرم (ص) و امام جعفر صادق (ع)، از جدیدترین محصول نرم افزاری مرکز نور با عنوان «کتابخانه و درختواره کلام اسلامی - نسخه ۲» در سالن اجتماعات این مرکز رونمایی شد. در این مراسم، حجت الاسلام والمسلمین حمید شیرملکی، مدیر گروه علوم کلام و علوم عقلی مرکز نور، حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدحسین بهرامی، رئیس محترم مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، و حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدتقی سبحانی، رئیس محترم بنیاد فرهنگی امامت و انجمن کلام حوزه، به ایراد سخن پرداختند.

در این گزارش، به اجمال نگاهی داریم به آنچه در این آیین رونمایی گذشت.

میهمانان و حاضران در مراسم، درباره کاربردهای فناوری‌های اطلاعات در حوزه علوم اسلامی که در مرکز نور وجود دارد، به سخنرانی پرداخت. ایشان مسیر بهره‌گیری از فناوری اطلاعات در علوم اسلامی را به سه دوره یا مرحله کلان تقسیم کرد و در توضیح اجمالی هریک از آنها گفت: «گام اول برای بهره‌گیری از فناوری اطلاعات در علوم اسلامی، به بحث دسترسی به منابع یا بازیابی حداقلی اطلاعات مربوط می‌شود. اگر شما اساسنامه مرکز را که سال‌ها پیش از این تصویب شده، ملاحظه کنید، اصلی‌ترین هدف از راه‌اندازی این مرکز، تسهیل دسترسی به منابع و متون معرفی شده است؛ چون این کار، مهم‌ترین خدمتی بود که رایانه می‌توانست در اختیار کاربران و محققان قرار بدهد. بحمدالله، بعد سال‌ها زحمت و تلاش بی‌وقفه عزیزان ما در مرکز، این توفیق را پیدا کردیم که قریب به اتفاق منابع علوم اسلامی

معرفی نرم‌افزار کلام اسلامی ۲

حجت‌الاسلام والمسلمین حمید شیرملکی، در ابتدای این مراسم، با اشاره به میلاد باسعادت پیامبر اکرم (ص) و آغاز هفته وحدت، اظهار داشت: «امید است که عرضه نرم‌افزارهایی چون کلام اسلامی ۲، به آشنایی هر بیشتر مذاهب اسلامی از یکدیگر و تقریب آنها کمک نماید.»

ایشان در ادامه، به بیان جایگاه علم کلام پرداخت و گفت: «در آثار عالمان اسلامی، از علم کلام به‌عنوان فقه اکبر یاد می‌شود؛ چراکه به تبیین صفات و افعال الهی می‌پردازد و غبار از ابهام‌ها و اشکال‌ها در این مورد می‌زداید و عقاید مذهبی و اصول دینی را تصحیح می‌نماید. بنابراین، جزء شریف‌ترین علوم به‌شمار می‌رود.»

مدیر گروه علوم عقلی و کلام مرکز نور، به معرفی نسخه‌های قبلی نرم‌افزار کلام پرداخت و خاطر نشان کرد: «در نسخه قبلی کلام اسلامی که در سال ۱۳۸۹ش تولید و عرضه شد، حدود ۶۶۰ عنوان کتاب ارائه گردید. همچنین، در درختواره کلام اسلامی، ۳۱ عنوان کتاب به درختواره علم کلام متصل شد؛ اما در نسخه جدید این محصول، ۱۱۴۵ عنوان کتاب و رساله علمی گنجانده شده و در بخش «درختواره»، ۱۱۱ عنوان کتاب به درخت علم کلام پیوند دارد. تعداد موضوعات علم کلام که در قالب درختواره عرضه شده، بیش از ۷۶۰۰ شاخه و افزون بر ۴۰,۰۰۰ نمایه و موضوع جزئی، و بیش از ۵۴۰۰ کلیدواژه و موضوع کلی است.»

حجت‌الاسلام شیرملکی در شرح بخش‌های اصلی نسخه دوم نرم‌افزار کلام اسلامی افزود: «کتابخانه، جست‌وجوی لفظی، مشابه‌یابی متن، درختواره موضوعی، آیات در کتب، از بخش‌های اصلی این نرم‌افزارند که در همه نرم‌افزارهای نور به صورت استاندارد وجود دارد. در کتابخانه، ۱۱۴۵ عنوان کتاب و ۱۳۲ عنوان کتاب دارای شرح یا ترجمه قرار گرفته است. در طراحی و تدوین درختواره علم کلام، کتاب‌های «أبکار الأفكار فی أصول الدین» اثر سیف‌الدین آمدی و «کشف المراد فی شرح تجرید الإعتقاد» نوشته علامه حلی، به دلیل جامعیت در ارائه ابواب و عناوین علم کلام، مبنا و محور قرار گرفته و در مجموع، بیش از ۷۶۰۰ شاخه و موضوع استخراج شده است. سپس، متن ۱۱۱ عنوان از کتب مهم و مرجع در کلام اسلامی با دقت خوانده شده و عبارت‌های آنها به موضوعات درختواره متصل گشته‌اند.»

مدیر نرم‌افزار کلام اسلامی ۲ در پایان سخنان خود به ارائه موضوعات مترادف و مرتبط در کنار موضوعات درختواره اشاره نمود و گفت: «وجود این دو سیستم عرضه محتوا، می‌تواند در شناخت دامنه و وسعت موضوعات به کاربران کمک شایانی کند.»

دوره‌های بهره‌مندی از فناوری اطلاعات در علوم اسلامی

سخنران دیگر این جلسه، حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدحسین بهرامی، رئیس محترم مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی بود که بعد از خیرمقدم به

نسخه جدید این محصول،
 ۱۱۴۵ عنوان کتاب و رساله
 علمی گنجانده شده و در
 بخش «درختواره»، ۱۱۱
 عنوان کتاب به درخت
 علم کلام پیوند دارد.
 تعداد موضوعات علم کلام
 که در قالب درختواره
 عرضه شده، بیش از ۷۶۰۰
 شاخه و افزون بر ۴۰,۰۰۰
 نمایه و موضوع جزئی، و
 بیش از ۵۴۰۰ کلیدواژه و
 موضوع کلی است

پاسخ دلخواه دست یافت و مفهوم مورد نظر کاربر، همچنان در لابه‌لای الفاظ مخفی می‌ماند؛ یعنی نتایج ما نه جامع بود و نه مانع. به همین جهت، در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی به همت جمعی از فرهیختگان، از جمله مرحوم حاج‌آقای مظلومی که در این امر نقش ویژه‌ای داشتند، توانمندی جست‌وجوهای محصولات نور توسعه یافت و در واقع، فرایند دسترسی به پاسخ تسهیل شد.

مطلب دیگر، ایجاد درختواره از شیوه‌هایی بود که در علوم ساختارمند مانند فقه یا کلام به کار گرفته شد و البته مزایای خاص خود را هم داشت؛ مانند مکمل‌ها، مترادف‌ها و مرتبط‌ها که به کاربر کمک می‌کنند مجموعه یک علم را در ساختار درختی از موضوعات بررسی کند و از طریق هر موضوع، به منابع مرتبط وصل شود و سیر موضوع در کتب را مشاهده نماید.»

رئیس مرکز نور، به بیان چالش‌های پیش‌رو در این مرحله مبادرت ورزید و اظهار داشت: «در این مسیر، با دو چالش کلی مواجه شدیم: اول اینکه به دلیل تخصصی بودن نرم‌افزارهای نور، معمولاً این برنامه‌ها دارای ظرافت‌ها و پیچیدگی‌هایی بودند که بسیاری از قابلیت‌هایشان برای کاربران و محققان قابل شناخت نبود. مسئله دوم، آشنا نبودن عموم مخاطبان ما با توانمندی‌ها و امکانات فنی و پژوهشی محصولات نور، آموزش استفاده از محصولات ما را ضروری می‌ساخت. در این باره فعالیت‌های خوبی در معاونت بازرگانی و خدمات فرهنگی و آموزش مرکز، در حال انجام است.

برای مثال، کارهای بسیار خوب و تخصصی که توسط محققان و متخصصان ما در نرم‌افزار نورالسیره انجام شده، واقعاً مظلوم واقع شده است و حجم قابل توجهی از برچسب‌گذاری‌های تاریخی

را به نسخه‌های دیجیتال تبدیل کنیم و با زیرساخت‌هایی مناسب با دو قابلیت کلی و محوری «نمایش متن» و «جست‌وجو در محتوا»، در اختیار پژوهشگران قرار دهیم.

البته باید عرض کنم، محدودیت‌های سخت‌افزاری در این دوره، موجب می‌شد بسیاری از اطلاعات جانبی مانند اعراب‌گذاری کلمات و یا ارجاعات پاورقی، به دست کاربران نرسد. بحمدالله، امروزه این محدودیت‌ها برطرف شده و مثلاً در حدیث می‌توانیم ادعا کنیم تقریباً متن تمامی منابع حدیثی را به همراه امکاناتی همچون: برچسب‌گذاری‌های موضوع، فرمت‌زنی، اعراب‌گذاری، ارتباط با آیات و یا اتصال به شروح و ترجمه‌ها ارائه نموده‌ایم.

امروز در حوزه حدیث تقریباً می‌توانیم بگوییم واجد تمام منابع حدیثی شیعه در قالب دیجیتال هستیم و افزون بر این، واجد همه انواع فرمت‌ها و برچسب‌گذاری‌هایی هستیم که آنها را در نسخه‌های کاغذی نداریم. در حال حاضر، قریب به اتفاق منابع حدیثی شیعه اعراب‌گذاری شده است. همچنین، کتابخانه دیجیتال ما که مشتمل بر منابع اصلی همه رشته‌های علوم اسلامی و انسانی است، روزانه ده‌ها هزار مراجعه‌کننده داخلی و خارجی دارد.»

دکتر بهرامی، در ادامه سخنان خود، به بیان دوره دوم استفاده از فناوری در علوم اسلامی پرداخت و گفت: «این دوره، به تکمیل مرحله پیشین پرداخته و مشکلات و موانع آن را برطرف کرد. ارتقا از جست‌وجوگرهای لفظی به جست‌وجوگرهای معنایی و موضوعی، می‌تواند مثال خوبی برای این دوره باشد؛ مانند نرم‌افزار معجم موضوعی بحار الأنوار که حاصل تلاش همکاران ما در این دوره است. حجم فعالیت‌های انجام‌شده در این برنامه، اگر به صورت کتاب چاپی بخواهد ارائه شود، شاید مشتمل بر ده‌ها جلد کتاب قطور بشود. بدیهی است که با حجیم‌تر شدن منابع، صرفاً با جست‌وجوی لفظی نمی‌توان به

یا که روی متون برنامه انجام گردیده، متأسفانه مورد استفاده خیلی از کاربران قرار نمی‌گیرد و یا در نرم‌افزار درایه‌ی نور حجم عظیمی از اطلاعات تحلیل و برچسب‌گذاری شده؛ اما فقط درصد کمی از افراد متخصص در حوزه علم رجال می‌توانند از آن بهره‌برداری کنند و خیلی‌ها به عمق محتوایی که در این گونه محصولات فراهم شده، دسترسی ندارند.

برای حل این مشکل، ما دو راه حل پیش رو داریم. یکی، ساده‌سازی و بازآفرینی فضای برنامه‌های تولیدی در قالب‌هایی که استفاده از آنها آسان باشد، در دستور کار قرار گرفت و راه حل دوم، آموزش قابلیت‌های پژوهشی نرم‌افزارهای نور برای کاربران و محققان است. اینها از جمله کارهایی بود که برای رفع این چالش‌ها انجام شد و همچنان ادامه دارد.»

رئیس مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در بیان دوره سوم از استفاده فناوری در علوم اسلامی به بیان فناوری هوش مصنوعی و ماشین‌های هوشمند پرداختند که در بازیابی اطلاعات، طبقه‌بندی و دیجیتال‌سازی منابع بسیار مؤثر و کارآمد بودند. ایشان خاطرنشان کرد: «امروز در مرکز نور، بیش از ۳۰ محصول هوشمند در اختیار داریم که به تولیداتی هوشمند منجر شده و شاید کاربر محصول مطلع نباشد از قابلیت‌هایی استفاده می‌کند که از هوش ماشینی و مصنوعی ایجاد و تولید شده است. نویسه‌خوانی، تصحیح هوشمند، جست‌وجوهای مرتبط، مشابه‌یابی لفظی و معنایی، برخی از این قابلیت‌هاست که توسط هوش مصنوعی سامان‌دهی شده است.»

ابزارهای فناورانه، بهترین راهکار توسعه

علم کلام

سخنرانی بعدی مراسم، حجت‌الاسلام والمسلمین محمدتقی سبحانی، ریاست بنیاد فرهنگی امامت و رئیس انجمن کلام حوزه بود. ایشان در بخش اول سخنان خود با اشاره با جایگاه علم کلام در شیعه، امامان معصوم(ع) را بنیان‌گذاران این دانش دانست و گفت:

دکتر بهرامی در ادامه افزود: «ما در این مسیر، نباید از تراز جهانی عقب بمانیم؛ چراکه رشته علوم انسانی دیجیتال، با سرعت در حال رشد است؛ به‌طوری‌که در تمامی مراحل تحقیق، از ابتدای تعیین موضوع تا استنتاج نهایی و عرضه نتایج، ماشین یک دستیار کامل برای محقق به شمار می‌رود. ما اگر در این زمینه کوتاهی کنیم، در موضع انفعال باید پاسخگوی شبهات آنها باشیم.

دنیای امروز، به سوی فنی کردن رشته‌ای به نام بلوغ انسانی دیجیتال است و ما در

به دلیل تخصصی بودن نرم‌افزارهای نور، معمولاً این برنامه‌ها دارای ظرافت‌ها و پیچیدگی‌هایی بودند که بسیاری از قابلیت‌هایشان برای کاربران و محققان قابل شناخت نبود. آشنا نبودن عموم مخاطبان ما با توانمندی‌ها و امکانات فنی و پژوهشی محصولات نور، آموزش استفاده از محصولات ما را ضروری می‌ساخت. در این باره فعالیت‌های خوبی در معاونت بازرگانی و خدمات فرهنگی و آموزش مرکز، در حال انجام است

سؤال کرده است. هنوز در این زمینه، کار جدی انجام نگرفته است.»

رئیس انجمن کلام حوزه، ابزارهای فناورانه را یکی از بهترین راهکارهای پیشرفت و توسعه علم کلام دانست و گفت: «نسل امروز با این ابزارها می‌تواند جهش ایجاد کند و روند تحقیق را تسهیل نماید و در عرصه کلام‌ورزی و الهیات، به تقویت زیرساخت‌ها پردازد.»

حجت‌الاسلام سبحانی، در پایان سخنان خویش، پیشنهادهایی برای ارتقا و هرچه بهتر شدن نسخه‌های آینده نرم‌افزار کلام ارائه نمود. دیجیتال شدن و عرضه میراث مخطوط علم کلام، افزوده شدن پایان‌نامه‌ها و مقالات مهم، ارائه منابع کلام جدید، افزوده شدن منابع حدیثی علم کلام در کنار منابع تفسیری، فرهنگ‌سازی برای استفاده حداکثری از این محصولات، پیشنهادهایی بود که حجت‌الاسلام سبحانی بیان کرد.

گفتنی است که در پایان این مراسم، با حضور حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدتقی سبحانی، حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدحسین بهرامی و حجت‌الاسلام والمسلمین حمید شیرملکی، از نسخه دوم نرم‌افزار کتابخانه و درختواره کلام اسلامی رونمایی شد. ■

«طبق گزارش‌های تاریخی در دوره امام سجاد(ع)، این علم آغاز شده و امامان بعدی، آن را به اوج شکوفایی و بالندگی رسانده‌اند. طبق تحقیقاتی که داشته‌ام، اهل‌بیت(ع) در کلامشان به دو گروه عنایت ویژه‌ای داشته‌اند و مورد تشویق و ترغیب قرار می‌دادند که نمونه آن را در سایر گروه‌ها نمی‌بینیم؛ اول، متکلمان و دیگری شاعران. جالب آنکه تعابیری که درباره این دو گروه به کار برده‌اند، تعابیر یکسانی است.»

رئیس بنیاد فرهنگی امامت در ادامه سخنان خود، بیان داشت: «اگر علوم اسلامی بخواهند جایگاه قوی و رفیع داشته باشند، یکی از ارکان و پایه‌های مهم آنها، علم کلام است. طبق فرمایش مقام معظم رهبری، علوم اسلامی برای توسعه، به دو بال متکی هستند: اول، فقه و دوم، کلام. متأسفانه، آن قدر که در فقه به دسته‌بندی، توسعه و تعمیق پرداخته شده، در علم کلام چنین اتفاقی نیفتاده است. دانش کلام، دارای تنوع وسیعی است و ابعاد آن در علوم مختلفی ورود دارد؛ مانند جامعه‌شناسی، سیاست و انسان‌شناسی. بنابراین، به چنین جایگاه خطیری نمی‌توان بی‌توجه بود؛ چراکه اگر یک شبهه و سؤال بی‌پاسخ بماند، تمام زیربنای فکری انسان را تخریب می‌کند؛ به‌خصوص در این دوره که نشر و در دسترس گرفتن مطالب و کتب ضاله، بسیار آسان و راحت شده است.»

حجت‌الاسلام محمدتقی سبحانی، در ادامه سخنان خود با اشاره به بازگشت غرب به دین و ارائه موضوعات دینی در سرفصل‌های علوم اجتماعی، روان‌کاوی، هنر و... افزود: «با وجود فرار و گریزی که در غرب طی ۷۰ سال گذشته به وجود آمد و با دین خداحافظی کرد، اما امروز می‌بینیم که مجدداً سرفصل‌های دینی و الهیات به موضوعات علمی و نهادهای پژوهشی بازگشته و باز هم مورد تحقیق قرار می‌گیرد و کمتر عرصه‌ای را می‌بینیم که دانش کلام در آن نقش نداشته باشد؛ اما چالش مهمی که با توسعه علوم به وجود آمده، این است که سؤالات مهمی در حوزه‌های دینی ایجاد شده و این پرسش‌ها به جهت دین‌ستیزی نیست؛ بلکه پیشرفت و کشفیات جدید تجربی، به‌ظاهر تناقض‌هایی را با متون دینی به وجود آورده و ایجاد